

THOMAS BREMER

Ortodoksisuus Ukrainassa

Teologin näkökulma

Ukrainan kirkollinen tilanne on yksi Euroopan mutkikkaimmista. Tämä johtuu historiallisista ja poliittisista syistä, joita Ukrainan viimeaikaiset tapahtumat, sota ja epävakaus sekä uskonnollisesti tulkittu nationalismi ovat vain mutkistaneet. En silti puutu näihin seikkoihin, vaan tarkasteluni keskiössä on vuonna 2019 perustettu Ortodoksinen kirkko Ukrainassa. Koska olen koulutukseltani roomalaiskatolinen teologi ja olen pitkään tutkinut ortodoksisuutta, pyrin valaisemaan teologian näkökulmasta uuden ortodoksikirkon perustamiseen johtaneita vaiheita ja sen aiheuttamia vaikutuksia. Näkökulmani on siten ”vinoutunut”, mutta avaa toivoakseni aiheeseen uusia näköaloja.

Lähden liikkeelle vuoden 2018 alusta, jolloin Ukrainassa oli kolme ortodoksista kirkkoa, joista vain yksi oli kanonisesti laillinen eli muiden ortodoksisten kirkkojen tunnustama. Tämä kirkko oli, ja on yhä, nimeltään Ukrainan ortodoksinen kirkko. Se on Moskovan patriarkaatin alainen. Kaksi muuta kirkkoa,

Kiovan patriarkaatti ja Ukrainan ortodoksinen autokefaalinen kirkko olivat epäkanonisia siinä mielessä, että mikään muu ortodoksinen kirkko ei ollut tunnustanut niiden itsenäisyyttä. Lisäksi Ukrainassa oli useita pieniä ortodoksisia ryhmittymiä, joita en tässä käsittele.

Kirkkojen jäsenmääristä ei ole luotettavaa tietoa. Asiaa selvitelleet sosiologi ovat sitä mieltä, että tilastotietoja ei voida esittää, koska monet ihmiset ovat epävarmoja siitä, mihin kirkkoon he kuuluvat tai sanovat yhdessä kyselyssä kuuluvansa yhteen ja toisessa kyselyssä toiseen kirkkoon. Tiedämme kuitenkin seurakuntien lukumäärän, koska valtio pitää siitä rekisteriä. Vuoden 2018 tietojen mukaan Ukrainan ortodoksisella kirkolla oli noin 12 000 seurakuntaa, Kiovan patriarkaatilla noin 5 000 ja Ukrainan ortodoksisella autokefaalisella kirkolla noin 1 000. Seurakuntien määrä ei kerro mitään jäsenmäärästä, mutta muuta suhteellisen luotettavaa tilastotietoa ei ole.

AUTOKEFALIAN VALMISTELUT

Selkiyttääkseen kirkollista tilannetta Ukrainan presidentti ja parlamentti, rada, pyysivät huh-tikuussa 2018 Konstantinopolin ekumeenista patriarkkaa tunnustamaan Ukrainan ortodoksiselle kirkolle täyden itsenäisyyden, autokefalian. Heinäkuisessa vastauksessaan patriarkka Bartholomeos kirjoitti:

Ollen tietoinen suuresta vastuustaan pyhistä istuimista ensimmäisenä Konstantinopolin kirkko on aina ryhtynyt toimenpiteisiin laittomien ja sääntöjenvastaisten toimien uhatessa ortodoksisen kirkon kitkatonta toimintaa. Omalla vastuullaan kirkko myös teki aloitteen palauttaa ortodoksien ykseys Ukrainassa lopullisena tavoitteenaan myöntää autokefalia Ukrainan kirkolle.¹

Näin patriarkka ilmaisi aikomuksensa myöntää autokefalia. On tärkeää huomata ilmaisu ”palauttaa ykseys”. Patriarkan ilmeisenä tarkoituksena oli luoda maahan yksi ainoa ortodoksinen kirkko, jolle sitten myönnettäisiin täysi itsenäisyys.

Syyskuun alussa 2018 oli suunniteltu pidettäväksi Konstantinopolin patriarkaatin piispainkokous, synodi. Päivää aikaisemmin, 31. elokuuta, Moskovan patriarkka Kirill lensi Istanbuliin neuvotellakseen Bartholomeoksen kanssa ja estääkseen sen, minkä hän (ja moni muu) uskoi tapahtuvan seuraavana päivänä, autokefalian myöntämisen. Neuvottelusta ei ole käytettävissä luotettavia tietoja, mutta Moskovan patriarkaatin ulkoasiain osaston johtaja metropoliitta Ilarion, joka osallistui tilaisuuteen, antoi Moskovaan palattuaan siitä varsin myönteisen kuvan puhuen lämpimästä ja veljellisestä ilmapiiristä. Hän päätti kuvauksensa toteamalla: ”Tärkeintä oli hedelmällinen mielipiteenvaihto. Painotan vielä sitä, että keskustelu oli – – hyvin rehellistä ja veljellistä.

Lähdimme Konstantinopolista kevein mielin ja hyvällä mielellä.”²

Syyskuun 7. päivänä ekumeeninen patriarkaatti nimitti kaksi piispaansa eksarkeiksi, lähettiläikseen, Ukraina. Nämä piispat tulivat patriarkaatin Pohjois-Amerikan ukrainalaisista hiippakunnista. Venäjän ortodoksinen kirkko reagoi katkaisemalla papiston, mutta ei vielä maallikkojen ehtoollisyhteyden: sen papeilla ei enää ollut lupa toimittaa palveluksia Konstantinopolin alaisten kirkkojen papiston kanssa.

Konstantinopoli otti seuraavan askeleen 11. lokakuuta, kun se palautti laillisen aseman kahdelle Moskovan patriarkaatin virasta erottamalle piispalle. Käytännössä tämä tarkoitti myös mainittujen piispojen edustamien kirkkojen eli Kiovan patriarkaatin ja Ukrainan autokefaalisen ortodoksisen kirkon tunnustamista. Neljä päivää myöhemmin Venäjän ortodoksinen kirkko katkaisi myös maallikkojen ehtoollisyhteyden Konstantinopolin ja sen alaisten kirkkojen kanssa. Konstantinopoli ei tehnyt samoin, joten ekumeenisen patriarkaatin ortodoksit voisivat periaatteessa osallistua Venäjän kirkon papiston toimittamiin palveluksiin.

Pienen viiveen jälkeen, 15. joulukuuta 2018, ekumeeninen patriarkaatti kutsui koolle kaikki Ukrainan ortodoksiset piispat, myös Moskovan alaisen Ukrainan ortodoksisen kirkon esipaimenet. Yksikään tämän kirkon 90 piispasta ei kuitenkaan osallistunut. Ne kaksi, jotka osallistuivat, olivat päivää aiemmin liittyneet ekumeeniseen patriarkaattiin. Yhdistymissynodiksi nimitetyssä kokouksessa piispat sekä papiston ja maallikkojen edustajat valitsivat Kiovan patriarkaatin piispan, Perejaslavin metropoliitta Epifaniyn (Dumenko) uuden, vielä nimeä vailla olevan kirkon päämieheksi. Tammikuun 5. päivänä 2019 patriarkka Bartholomeos allekirjoitti virallisen asiakirjan, *tomoksen*, jossa uutta kirkkoa kutsuttiin nimellä ”Ortodoksinen kirkko Ukrainassa”, ja luovutti sen seuraavana

päivänä³ metropoliitta Epifaniylle. Neljä viikkoa myöhemmin, 40-vuotissyntymäpäivänään, Epifaniy vihittiin virallisesti kirkon ensimmäiseksi esimieheneksi.

JOITAKIN HUOMIOTA MATKASTA AUTOKEFALIAAN

Tämän lyhyen tiivistelmän jälkeen tarkastelen kolmea seikkaa, jotka mielestäni ovat huomionarvoisia ajatellen tulevaisuutta. Ensimmäinen on uuteen kirkkoon liittyvät seurakunnat. Kaikki kahden aiemman epäkanonisen kirkon seurakunnat luonnollisesti tulivat osaksi uutta kirkkoa. Ukrainan ortodoksisen kirkon seurakunnista sen sijaan vain harva liittyi siihen, ja näissäkin tapauksissa on esitetty valituksia painostuksesta: ulkopaikkakuntalaiset, seurakuntaan kuulumattomat henkilöt ovat ilmaantuneet vaatimaan seurakunnan liittymistä uuteen kirkkoon. Kun asiasta on äänestetty, päätös on kerrotun mukaan usein tehty ”yksimielisesti”, vaikka soraääniäkin on kuulunut. Jos seurakunnan pappi on vastustanut liittymistä, hänen tilalleen on tuotu toinen. Tästä löytyy videoituja esimerkkejä internetistä. Siirtymiä ei kuitenkaan ole kuin muutamia kymmeniä.⁴ Mitään joukkopakoa ei siis ole havaittavissa.

Toinen seikka, johon haluan kiinnittää huomiota, on Ukrainan valtion rooli. Valtio oli jo ennen vuotta 2018 pyytänyt Konstantinopolia myöntämään autokefalian. Nyt se oli aktiivinen myös sen toteuttamisessa. Valtionhallinto levitti tietoa ”yhdistymissynodista”. Presidentti Petro Porošenko osallistui yhdessä metropoliittojen kanssa tilaisuuden johtamiseen ja ilmoitti tapahtuneesta kansalaisille. Hän matkusti yhdessä metropoliitta Epifaniyn kanssa Konstantinopoliin, ja kun he palasivat *tomos* mukanaan, hän järjesti eri Ukrainan kaupunkeihin kiertomatkan, jonka aikana asiakirja esiteltiin yleisölle. Kaikki tämä ilmeisestikin liittyi maaliskuussa 2019 pidettäviin presidentinvaaleihin:

Porošenko pyrki kasvattamaan suhteellisen vähäistä suosiotaan.

Presidentin politikointia olennaisempaa on kuitenkin valtion uudelle kirkolle antama lain-säädännöllinen tuki. Erityisen huomionarvoisia lakeja on kaksi. Toinen niistä kieltää sellaisia uskonnollisia yhteisöjä, joiden korkein johto on Ukrainan parlamentin päätöksen mukaan ”aggressiivisessa valtiossa”, käyttämästä nimessään termiä ”Ukraina”. Tämä voi pakottaa Moskovan patriarkaatin alaisen Ukrainan ortodoksisen kirkon muuttamaan nimensä, joka sillä on ollut käytössä vuodesta 1990. Monet ukrainalaisiksi identifioituvat kirkon jäsenet, mukaan lukien papit ja piispat, kuitenkin vierastavat sen nimitämistä ”venäläiseksi”.

Toinen laki yksinkertaistaa kaikkien uskonnollisten yhteisöjen (käytännössä ennen muuta seurakuntien) siirtymisen yhden johdon alaisuudesta toiseen. Muutos edellyttää yhteisön kahden kolmasosan tuen. Lain mukaan yhteisö säilyttää siirryttyäänkin omistusoikeutensa kiinteään ja irtaimeen omaisuuteensa.

Kolmas seikka, jolla on merkitystä tulevaisuudessa, on ortodoksisten kirkkojen rooli. Toistaiseksi mitään ortodoksinen kirkko ei Konstantinopolin lisäksi ole tunnustanut uutta

-
- 1 https://risu.org.ua/en/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/71978 (8.1.2020).
 - 2 <https://mospat.ru/en/2018/08/31/news163244/> (8.1.2020).
 - 3 Juliaanisen kalenterin mukaan jouluaattona ja Konstantinopolin noudattaman kalenterin mukaan teofaniana, lännen kirkon loppiaisenä.
 - 4 Tilanne helmikuussa 2019. Uuden ortodoksikirkon mukaan maaliskuun 2019 alkuun mennessä 400 Ukrainan ortodoksisen kirkon seurakuntaa oli siirtynyt sen yhteyteen. Ks. <https://www.youtube.com/watch?v=jRCIjzIz1f8> (9.1.2020). Tämän jälkeen siirtyminen näyttää lähes pysähtyneen.

kirkkoa.⁵ Yksikään kirkko ei myöskään ole katkaissut suhteitaan Venäjän ortodoksiseen kirkkoon tai Ukrainan ortodoksiseen kirkkoon. Kanonisista ortodoksisista kirkoista vain Konstantinopolin patriarkaatti osallistui metropoliitta Epifanyin virkaanvihkimiseen, joka tapahtui Moskovan patriarkka Kirillin virkaanasettamisen 10-vuotispäivänä 3.2.2019. Kaikki kirkot näyttävät olevan odottavalla kannalla, ja niiden reaktiot ovat nähdäkseni olennaisen tärkeitä ortodoksisuuden tulevaisuuden kannalta.

HISTORIAN TUTKIMUS EI TARJOA RATKAISUA

Sekä Ukrainan ortodoksinen kirkko että Ortodoksinen kirkko Ukrainassa ovat nettisivuillaan pyrkineet todistamaan historian avulla olevansa kanonisesti laillinen kirkko. Molempien sivustoilla siteerataan kanoneja ja historiallisia asiakirjoja. Olen kuitenkin vakuuttunut, että asiaa ei voida ratkaista historiantutkimuksen keinoin. Mikään esitettyjen asiakirjojen tulkinta ei vakuuta kaikkia asianosaisia tai edes valtaosaa heistä. Pikemminkin kummankin kirkon näkökantoja voidaan perustella tietyllä aineistolla ja kumota toisella.

Valtaosa historiallisista dokumenteista koskee 1600-lukua, aikaa jolloin nykyisen Ukrainan alueen itäpuoli siirtyi poliittisesti Moskovan Venäjän yhteyteen. Samoin koko nyky-Ukrainaa kirkollisesti hallinnut Kiovan metropoliitta siirtyi osmanihallinnon vallan alla eläneen Konstantinopolin patriarkaatin alaisuudesta Moskovan patriarkaatin alaisuuteen. Nämä siirtymät eivät olleet niinkään osia jostain selkeästä suunnitelmasta kuin senhetkiseen tilanteeseen parhaiten sopivia yksittäisiä ratkaisuja. Sama pätee tosin nykypäivänkin tapahtumiin, en rehellisesti sanottuna näe niiden taustalla mitään erityistä suunnitelmaa.

Historian tapahtumien tarkastelu nykyhetken näkökulmasta herättää joukon kysymyksiä.

Ensimmäinen kuuluu: Mitä merkitsee se, että jossain asiakirjassa annettua lupausta ei pidetä tai sopimusta ei noudateta? Jos osapuoli A on velvoitettu toimimaan tietyllä tavalla mutta se ei tee niin, on helppo sanoa, että se rikkoi sopimuksen. Tämä on kuitenkin liian yksinkertainen vastaus. Voitaisiin nimetä toisia historian tapahtumia, joissa olosuhteet ovat aikojen kuluessa muuttuneet niin, että sopimus on menettänyt merkityksensä. On hedelmällisempää kysyä: mitä teologisesti merkitsee se, että kirkko ei muuttuneissa olosuhteissa noudata jotain sopimusta.

Toinen kysymys on: Mikä on uusien tai muuttuneiden käytänteiden merkitys? Tuleeko niistä ajan kuluessa laillisia? Voidaanko tapaoikeuden periaatteita edes soveltaa kanoniseen lainsäädäntöön? Jos hylkäämme näkemyksen, että tapaoikeus voi muuttaa kirjoitettuun lakiin perustuvia käytäntöjä, päädymme pian käsitykseen, että kaikki poikkeamat kanonisesta laista ovat tottelemattomuutta. Tällainen ajattelu johtaa kuitenkin mahdottomuuksiin. Kirkollisessa elämässä on aina asioita, pääasiassa vähäisiä seikkoja, jotka eivät vastaa kirkon kanonista ihannetta, vaikka ne toimivat hyvin, jopa niin, että niistä tulee normi. Ukrainan tilanteeseen sovellettuna tämä merkitsee sitä, että vanhoihin käytänteisiin vetoaminen ei riitä perustelemaan nykyisiä vaatimuksia silloin, kun asiat ovat vuosisatojen kuluessa muuttuneet. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että jokainen voi toimia niin kuin haluaa, piittaamatta siitä, mitä aiemmin on sovittu. Sovitusta kiinni pitäminen on yksi oikeusjärjestelmämme peruseriaatteista eikä sitä ole syytä kyseenalaistaa. Haluan vain sanoa, että elämä on dynaamista ja jopa asiat ja olosuhteet, joita pidämme muuttumattomina, muuttuvat.

Kolmas historiaan liittyvä kysymys on: Mikä on konkreettisen asiayhteyden merkitys jossain tietyssä tilanteessa? Kun Kiovan metro-

poliitta siirtyi yhden patriarkaatin alaisuudesta toiseen vuonna 1686, se ei tapahtunut tyhjiössä. Metropoliitan alaisuuteen kuuluneet ihmiset eivät esimerkiksi ymmärtäneet itseään ukrainalaisiksi sanan nykyisessä merkityksessä. Seuraavina vuosisatoina käsitteet ”Ukraina” ja ”ukrainalaisuus” muuttuivat useaan otteeseen. Samoin piispojen tilanne muuttui monta kertaa. Moskovan patriarkaatin piispana oleminen Ukrainan alueella oli eri asia keisarivallan lopulla kuin neuvostojärjestelmän eri vaiheissa tai nykyään. Samoin Konstantinopolin alaisena piispana oleminen tarkoitti eri asiaa sulttaanihallinnon aikaan kuin Kemal Atatürkin alaisuudessa tai nykyään. Piispojen lausuntoja on siksi arvioitava asiayhteydessään, väittämättä että jollakin lausunnolla on yleispätevä, historiallisesta kontekstista riippumaton merkitys.

Kaikki edellä sanottu on historioitsijoille tuttua, vaikka he ovat taipuvaisia unohtamaan sen, kun on kyse heidän omista kirkollisista intresseistään. Tämän vuoksi väitän, ettei Ukrainan kirkkokiistaa voida ratkaista historian tutkimuksen avulla. Jos ongelma halutaan ratkaista, on aloitettava vuodesta 2019, ei vuodesta 1686.

KIRKKO-OPILLINEN NÄKÖKULMA

Ukrainan kiistassa on kysymys kirkko-opista, ekklesiologiasta. Ortodoksisesta näkökulmasta voisi jopa väittää, että kyse on vain ja ainoastaan kirkko-opista. Eri osapuolten välillä ei ole mitään opillisia eroja, oli kyse sitten jumala- tai ihmiskäsityksestä, pelastuksesta tai lunastuksesta. Erimielisyys koskee kysymystä kirkon rakenteesta tai raadollisemmin sanoen (poliitisesta) vaikutusvallasta, auktoriteetista.

Ortodoksiset kirkot ovat yksimielisiä kirkon perusrakenteesta, mutta kirkon ylimmästä vallasta ei ole koskaan tehty yhteistä, asiakirjoilla todennettavaa päätöstä. Ortodoksisessa kirkossa ei ole vastinetta roomalaiskatolisen

kirkon asiakirjoille paavin erehtymättömyydestä⁶ ja piispoista yhteisesti kirkon ohjaajina.⁷ Tämäntapaisia valtaan, auktoriteettiin ja hierarkiaan liittyviä ja eri vuosisadoilta olevia ortodoksisten kirkkojen päätöksiä ei ole koskaan koottu yhtenäiseksi kokoelmaksi, siksi niistä löytyy epä johdonmukaisuuksia ja ristiriitaisuuksia. Lisäksi on asioita, joita kirkolliskokousten päätöksissä ei käsitellä.

Tämä ei ollut ongelma niin kauan kuin ortodoksisilla kirkoilla ei ollut vakavia ristiriitoja. Kun sellainen Ukrainan tapauksessa syntyi, kanonisten ohjeiden puuttuminen johti kiistoihin, joista Ukrainan kannalta olennainen koskee autokefaliaa: ortodoksiset kirkot eivät ole yksimielisiä siitä, miten autokefalia myönnetään. Esimerkiksi Kreetalla vuonna 2016 pidetyn niin sanotun pyhän ja suuren synodin valmistelukokous ei käsitellyt asiaa, koska edustajat sopivat etukäteen käsittelevänsä vain sellaisia asioita, joista oli mahdollista saavuttaa yksimielisyys, eikä autokefalia kuulunut niihin. Tämä tarkoittaa, että Ukrainan kohdalla ekumeeninen patriarkaatti menetteli kokouksen jälkeen tavalla, jota se tiesi useiden ortodoksisten kirkkojen vastustavan. Vastustus ei johtunut siitä, että kirkot olisivat ukrainalaismyönteisiä tai -vastaisia, vaan koska ne

5 Tammikuuhun 2020 mennessä autokefalian olivat tunnustaneet myös Aleksandrian ja Kreikan kirkot.

6 Vatikaanin I kirkolliskokouksessa 1870 hyväksytty asiakirja *Pastor aeternus*, ks. <https://w2.vatican.va/content/pius-ix/la/documents/constitutio-dogmatica-pastor-aeternus-18-iulii-1870.html> (12.1.2020).

7 Vatikaanin II kirkolliskokouksessa 1964 hyväksytty asiakirja *Lumen gentium*, ks. https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_en.html (12.1.2020).

katsoivat, että menettely ylitti ekumeenisen patriarkaatin laillisen toimivallan. Samoin tapahtui, kun Venäjän ortodoksinen kirkko myönsi vuonna 1970 autokefalian Amerikassa toimiville hiippakunnilleen ja loi Ortodoksisen kirkon Amerikassa (The Orthodox Church in America), monet muut ortodoksiset kirkot eivät tunnustaneet sitä. Syynä ei tässäkään tapauksessa ollut Amerika-myönteisyys tai -vastaisuus vaan se, etteivät kirkot halunneet hyväksyä päätöstä, joka oli tehty sopimatta ensin oikeasta menettelytavasta.

Ukrainan ongelma on esitetty ratkaistavaksi kirkolliskokouksen avulla. Pian sen jälkeen, kun Ortodoksinen kirkko Ukrainassa oli perustettu, Venäjän ortodoksinen kirkko kutsui koolle kaikkien autokefaalisten kirkkojen päämiehet. Tämä on hiukan ironista, sillä juuri Venäjän kirkko boikotoi Kreetan vuoden 2016 kokousta. Ironia on kuitenkin sivuseikka. Olenaisempaa on, ettei ole selvää, mitä voidaan pitää kanonisesti laillisena kirkolliskokouksena.

Ortodoksiset kirkot viittaavat tavallisesti ensimmäisen vuosituhannen yleisiin kirkolliskokouksiin. Mielestäni nuo kokoukset eivät kuitenkaan sovi malliksi nykyajan kirkolliskokoukselle. Tähän on monta syytä. Ensinnäkin nuo kokoukset kutsui koolle keisari. Rooman kirkko kehitti tästä sen kanoneihin kirjatun ajatuksen, että vain paavilla on oikeus kutsua kirkolliskokous koolle. Paaville ei ole vastinetta ortodoksessa kirkossa, ja keisarin mantteliperijä on Turkin tasavallan presidentti. Tämä tuskin on halukas kutsumaan kokousta koolle, vaikka ortodoksiset kirkot – vastoin kaikkea todennäköisyyttä – hyväksyisivätkin hänet koollekutsujaksi. Ekumeeninen patriarkka ei sitten ensimmäisen vuosituhannen ole ollut sellaisessa poliittisessä asemassa, että hän voisi toimia koollekutsujana.

Ongelmatonta ei myöskään ole se, että yleiset kirkolliskokoukset eivät koskaan ole

olleet vapaita keskusteluareenoja. Ne olivat keisarillisia tilaisuuksia, joissa keisarin mielpide ratkaisi lopputuloksen. Esimerkiksi kun Efesossa vuonna 449 järjestettiin niin sanottu ryövärisynodi, jossa Rooman piispan edustaja vastusti Konstantinopolin patriarkka Flavianoksen tuomitsemista, vastalauseita pidettiin kreikkalaispiireissä ennenkuulumattomana.

Yleensä kirkolliskokouksen päätökset tehtiin kuitenkin kiistelyittä. Kun Nikean ensimmäinen kirkolliskokous tuomitsi Areioksen, se teki näin keskustelematta tämän näkemyksistä tai kuulematta häntä. Vastaavalla tavalla meneteltiin myöhemmissä kirkolliskokouksissa: ne eivät olleet keskustelutilaisuuksia eivätkä ne tehneet äänestyspäätöksiä. Niinpä jos haluamme ratkaista Ukrainan kysymyksen kirkolliskokouksessa, varhaiskristilliset kokoukset eivät sovi malliksi. Kirkolliskokouksen toiminnalle on ensin luotava säännöt. Kreetan vuoden 2016 kokous osoitti, miten vaikeaa se on: vaikka suurta ja pyhää synodia on valmisteltu vuosikymmeniä, asiat halutaan yhä edelleen ratkaista yksimielisyysperiaatteella.

Kreetan kokous on esimerkki toisestakin kirkko-opillista ongelmasta. Oli sovittu, että kokouksessa jokaisella autokefaalisella kirkolla on yksi ääni, jota käyttää kyseisen kirkon päämies. Ortodoksisen – samoin kuin katolisen – kirkko-opin mukaan ”kirkko” tarkoittaa paikallista, piispan johtamaa kirkkoa, toisin sanoen hiippakuntaa. Autokefaalisilla kirkoilla ei ole koskaan ollut kirkko-opillista erioikeutta. Niinpä jos Ukrainaan halutaan kirkolliskokouksellinen ratkaisu, on myös määriteltävä, ketkä voivat osallistua sellaiseen kokoukseen.

Yksittäiset autokefaaliset kirkot ovat historiassa olleet merkittäviä. Ukrainan tapauksessa on kuitenkin syytä korostaa myös sitä, että autokefalian painottaminen itse asiassa sotii perinteistä ortodoksista kirkkokäsitystä vastaan. Painotus on paljolti tulosta 1800-luvun

kehityksestä, nationalismin noususta ja uusien itsenäisten valtioiden syntymisestä Kaakkois-Eurooppaan. Nämä valtiot halusivat myös kirkollista itsenäisyyttä eli autokefaliaa. Ei ole oikein aloittaa Ukrainasta ja sanoa: ”Ymmärämme nyt, että autokefalia on kirkko-opillisesti väärä ratkaisu, siksi sitä ei pidä myöntää.” On tiedostettava, että autokefaalisuus on kehityskulku, johon sisältyy monia teologisia ongelmia. Todellisen ortodoksisen ekklesio-logian tulisi pyrkiä palaamaan paikalliskirkon merkityksen ymmärtämiseen, kuten monet merkittävät teologit ja ajattelijat ovat tehneet. Dogmaattisen teologian näkökulmasta on väärin tai ainakin ongelmallista painottaa autokefaalista kirkkoa kirkko-opillisena entiteettinä.

On varsin tavallista, että samassa maassa toimii useita ortodoksisia kirkkoja. Pohjois-Amerikassa toimii ekumeenisen patriarkaatin alainen kreikkalainen arkkihiippakunta, Ortodoksinen kirkko Amerikassa ja monia muita. Virossa syntyi 1990-luvun jälkipuolella Ukrainan kaltainen kiista, ja nyt maassa on kaksi ortodoksista kirkkoa, toinen Moskovan ja toinen Konstantinopolin alainen. Saksassa perustettiin jokunen vuosi sitten Ortodoksisien piispojen konferenssi, jonka jäseniksi tuli maan kaikki ortodoksiset piispat. Tosin kaikki kolme venäläistä piispaa erosivat siitä Ukrainan tapahtumien johdosta.

Mainitut tapaukset koskevat ortodoksisia vähemmistöjä. Vastaava tilanne on vieras vahvasti ortodoksisille maille. Mikäli niissä toimii kaksi ortodoksista kirkkoa, kuten Ukrainassa tai Kreikassa (virallinen kirkko ja pieni vanhaa kalenteria noudattava kirkko), näillä ei ole ehtoollisyhteyttä vaan ne kilpailevat keskenään väittäen kumpikin olevansa maan ainoa oikea ortodoksinen kirkko.

Useamman ortodoksisen kirkon toiminta samalla alueella synnyttää käytännön ongelmia, kuten kuka on jonkin kaupungin ortodoksinen

piispa, jos kumpikin kilpailevien kirkkojen piispoista vaatii itselleen tätä asemaa. Saksassa on useita ”Berliinin ja koko Saksan” ortodoksi-piispoja, mutta he ovat ehtoollisyhteydessä keskenään ja tiedostavat tilanteen kanonisen poikkeuksellisuuden. Yhdysvalloissa ortodoksiset kirkot yrittävät välttää ongelman olemalla nimittämättä piispaa kaupunkiin, jonka nimi jo mainitaan jonkun toisen ortodoksisen piispan tittelissä. Menettely voidaan rinnastaa katolisen kirkon personal ordinariate -käytäntöön.⁸ Tämä tarkoittaa kirkko-oikeudellista näkemystä, jonka mukaan piispa on tietyn joukon, ei kirkon, esipaimen. Hyvä esimerkki tästä on kenttäpiispa. Kun esimerkiksi katolilainen suorittaa asepalveluksen, hän ei kuulu kotipaikkansa vaan kenttäpiispan alaisuuteen. Vastaavasti bulgarialainen ortodoksi, joka asuu Münchenissä tai Bonnissa, ei kuulu paikallisen piispan alaisuuteen, koska tämä on venäläinen tai kreikkalainen, vaan Berliinissä toimivan Bulgarian kirkon piispan alaisuuteen. Tällaiset käytännöt on hyväksytty ortodoksisessa maailmassa diasporaa koskeviksi väliaikaisiksi ratkaisuuksi. Kahden ortodoksisen kirkon pysyvä olemassaolo Ukrainassa sen sijaan ei vastaa ortodoksista kirkkokäsitystä.

Uskonnonvapaus on eri asia kuin kirkkokäsitys. Vapaassa ja demokraattisessa maassa kuka tahansa voi perustaa kirkon. Valtio ei sovelle siihen mitään kanonista lainsäädäntöä, vaan kyseisen maan maallisia lakeja. Siten ihmisoikeusnäkökulmasta Ukrainan tilanne on täysin hyväksyttävä. Ainoa, mitä ulkopuolisen tarkkailijan on syytä kritisoida, on valtion uudelle ortodoksikirkolle antama tuki, erityisesti siltä osin kuin se koskee kirkon käyttämää ni-

8 Käsitteelle personal ordinariate ei ole luotu suomenkielistä vastinetta.

meä Ortodoksinen kirkko Ukrainassa sekä omaisuuden siirtoa aiemmilta kirkoilta uudelle kirkolle. Demokratiassa uskonnollisten yhteisöjen, samoin kuin vaikkapa yritysten ja yhdistysten, nimet on turvattu. Valtion ei siksi tulisi puuttua ortodoksisen kirkko-opin ongelmiin.

VAIKUTUKSIA EKUMENIAAN

Ukrainan tilanteella on vaikutuksia myös ekumeniaan, esimerkiksi ortodoksisen kirkkojen ja muiden kirkkojen välisiin suhteisiin. Globaalisti katsoen suhteissa on kyse yhteisistä oppikeskusteluista, dialogeista. Tavallisesti ekumeeninen patriarkaatti on kutsunut muita autokefaalisia kirkkoja nimittämään ortodoksiset jäsenet dialogia käyviin komiteoihin, ja tavallisesti ekumeenisen patriarkaatin edustaja on ollut toinen komitean puheenjohtajista.

Katkaistuaan yhteytensä Konstantinopoliin Moskovan patriarkaatti lakkasi osallistumasta mihinkään komiteaan, jossa ekumeeninen patriarkaatti on puheenjohtajana. Toisin sanoen yleisellä tasolla ortodoksisen ja muiden kirkkojen ekumeeninen vuoropuhelu loppui. Yksi esimerkki tästä on vuonna 1979 alkanut ortodoksis-katolinen oppikeskustelu, joka on tuottanut muutamia hyvin tärkeitä ja mielenkiintoisia asiakirjoja.⁹ Vuoropuhelun jatkaminen ilman suurinta ortodoksista kirkkoa ei ole mielekäästä.

Kirkkokiista näkyy myös paikallisella tasolla. Saksassa Ortodoksisen piispojen konferenssin sihteeri, joka kuului Venäjän ortodoksiseen kirkkoon, jätti tehtävänsä. Konferenssi on vuosittain tavannut katolisten piispojen vastaavan elimen edustajia, ja oletan tapaamisten jatkuvan,¹⁰ mutta on ilmeistä, että jotain merkittävää puuttuu. Puute on sitäkin valitettavampi, kun konferenssi myös neuvottelee valtion kanssa esimerkiksi ortodoksisen liturgian lähettämistä (kahdesti vuodessa) valtiollisilla televisiokanavilla sekä uskonnon

opetuksesta kouluissa. Näistä kysymyksistä ei nyt voida keskustella kaikkien Saksan ortodoksisen piispojen kanssa.

Ukrainassa puolestaan voidaan havaita kiinnostava kehityskulku, nimittäin kasvava kiinnostus Ukrainan kreikkalaiskatolista (uniotua) kirkkoa kohtaan. Venäjän ortodoksinen kirkko on tunnetusti aina kritisoinut katolista kirkkoa ”uniatismista” ja pitänyt kreikkalaiskatolisuuden voimistumista Länsi-Ukrainassa suurena ongelmana, minkä vuoksi sen ja Vatikaanin normaalit suhteet eivät ole mahdollisia. Kreikkalaiskatolinen kirkko puolestaan on lähentynyt Ukrainan ei-kanonisia ortodoksisia kirkkoja, vaikka Vatikaani kielsi sitä olemasta tekemisissä sellaisten ortodoksisen kirkkojen kanssa, joita muu ortodoksinen maailma ei ole tunnustanut.

Uuden kirkon perustamisen jälkeen kreikkalaiskatolilaiset reagoivat nopeasti. Heidän esipaimenensa, arkkipiispa Svjatoslav Ševtšuk, totesi eräässä haastattelussa olevan mahdollista, että Ukrainan kirkot yhdistyvät yhdeksi kirkoksi, joka on ehtoollisyhteydessä niin Rooman kuin Konstantinopolin kanssa. Toteamus ilmentää näkemystä, jonka kreikkalaiskatolinen kirkko esitti noin kaksi vuosikymmentä sitten, mutta joka sittemmin unohtui. Se ei edusta katolisen kirkon tulkintaa kirkkojen ykseydestä. Ehdotuksella ei ilmeisesti pyritä ratkaisemaan teologisia ongelmia, vaan muodostamaan yhteinen Venäjä-vastainen rintama.

Koko kiista autokefaliasta voi mielestäni toimia merkittävänä virikkeenä ryhtyä ajattelemaan uudelleen kirkko-opillisia kysymyksiä yleisellä tasolla, ei pelkästään tietyn tunnustuksen näkökulmasta. On ilmeistä, että ortodoksisilta kirkoilta puuttuu keinoja käsitellä kriisitilanteita. Jo Kreetan kokous ja etenkin Ukrainan tapahtumat osoittivat, että ekumeenisen patriarkaatin ongelmanratkaisumallit eivät riitä. Toisaalta katolisessa kirkossa

olemme todenneet, että kirkollinen ykseys on pelkkä haave. Meillä on johtaja, jolla on melkein rajaton valta, mutta emme silti tiedä tarkkaan, miten tätä valtaa voidaan käyttää kirkon parhaaksi. Emme myöskään ole löytäneet tapoja yhdistää millään hedelmällisellä tavalla kahta hallintomallia, primaatti ja piispainkirkous. Tämä olisi mielestäni tärkeä teologisen keskustelun aihe.

LOPUKSI

Yhteenvetona on valittaan todettava, että Ukrainan kriisiin ei ole teologista ratkaisua. Historia ei kerro, kuka on oikeassa ja kuka väärässä, eivätkä teologia ja kirkko-oppi kykene ratkaisemaan ongelmaa, korkeintaan osoittamaan, missä ongelmat ovat. Lopetukseksi voin tarjota vain fraaseja, kuten että on löydettävä ratkaisu, joka sopii kaikille, tai että on vältettävä yksipuolisia toimenpiteitä, erityisesti väkivaltaa. Konkreettinen ratkaisu edellyttää, että ortodoksiset kirkot kehittävät uusia ongelmanratkaisutapoja, mikä nykyisessä tilanteessa on milteipä mahdotonta.

Vaikka kyseessä on ortodoksisten kirkkojen välinen konflikti, sillä on myös muita kirkkoja, etenkin katolista kirkkoa, koskevia ulottuvuuksia. Näyttää siltä, että meillä kaikilla on käsittelemättömiä kysymyksiä, joihin ei eri syistä tohdita koskea. Onkin aiheutta kysyä: Miten 2000-luvulla on edelleen mahdollista uskoa kirkkojen ykseyteen? En ehdota, että luopuisimme tästä ihanteesta, mutta mielestäni meidän on ajateltava ykseyttä uudella tavalla. On ilmeistä, että se ykseys, josta nyt puhumme, ei enää ole ajanmukainen – jos sitä koskaan edes oli olemassa.

Protestanttisten kirkkojen parista löydämme kirkollisesta ykseydestä kiinnostavia esimerkkejä, joita meidän olisi syytä miettiä oman tunnustuksemme rajoissa. Yksi tällainen on Die Gemeinschaft Evangelischer Kirchen

in Europa (Euroopan evankelisten kirkkojen yhteisö), joka perustettiin vuonna 1973 solmitulla Leueningin sopimuksella (Leueningin Konkordie). Yhteisön jäseniä ovat lähes kaikki luterilaiset, reformoidut ja metodistiset kirkot ja sen tarkoituksena on ratkaista luterilaisten ja reformoitujen kirkkojen erimielisyydet.¹¹ Jäsenkirkot ovat ehtoollisyhteydessä keskenään ja sallivat toisten kirkkojen pappien saarnata omissaan. Näin siitä huolimatta, että kirkkojen välillä on edelleen opillisia eroja, erityisesti ehtoolliskysymyksessä. Niitä ei kuitenkaan pidetä niin merkittävänä, että ne olisivat ehtoollisyhteyden este. Toisin sanoen opilliset kysymykset eivät välttämättä estä kirkkoja tunnustamasta toisiaan. Ne voivat auttaa meitä saamaan uuden näkökulman omaan traditioon. Vanhojen fraasien toistamisesta ei ole apua. Jos Ukrainan kriisi on opettanut meille edes tämän, sekin on paljon.

Thomas Bremer (th.bremer@uni-muenster.de) on idän kirkkojen ja rauhantutkimuksen professori MÜNSTERIN yliopistossa. Kirjoitus perustuu yhdysvaltalaisen Association for the Study of Eastern Christian History and Culture (ASEC) -järjetön kokouksessa Tempeessä, Arizonassa 22.2.2019 pidettyyn keynote-esitelmään, jonka otsikko oli ”Orthodoxy in Ukraine: A Theological Perspective”. Kirjoituksen on lyhentäen toimittanut ja kääntänyt Teuvo Laitila (teuvo.laitila@uef.fi).

9 Ks. <https://cruxnow.com/vatican/2019/05/new-orthodox-schism-stalls-ecumenical-dialogue-vatican-official-says/> (17.1.2020).

10 Vuoden 2019 aikana tällaisia tapaamisia ei tietävästi ole ollut.

11 Suomen evankelis-luterilainen kirkko, kuten muutkaan pohjoismaiset luterilaiset kirkot, ei ole allekirjoittanut Leueningin sopimusta.